

**“XALQARO TRANSPORT YO‘LAKLARI XAVFSIZLIGINI
TA’MINLASHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI VA XAVFSIZLIK
TIZIMLARINING HUQUQIY ASOSLARI”**

Ikramov Saidrahim Saidovich

Termiz davlat universiteti “Jinoyat va fuqarolik protsessi kafedrası”

o‘qituvchisi

Ibragimova Munisa Xakim qizi

munisaibragimova203@gmail.com

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti (yurisprudensiya faoliyat turlari

bo‘yicha) 4- kurs talabasi

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada xalqaro transport yo‘laklari xavfsizligini ta’minlashning zamonaviy huquqiy mexanizmlari hamda xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Xususan, Rossiya Federatsiyasi va Qozog‘iston Respublikasining transport xavfsizligi sohasidagi qonunchiligi, institutsional tizimi, raqamlashtirish jarayonlari va xalqaro standartlarni joriy etish tajribasi o‘rganilgan. Transport infratuzilmasiga tahdid soluvchi terrorizm, kontrabanda, noqonuniy migratsiya, texnogen avariya va kiberxavfsizlik bilan bog‘liq xavflarning oldini olish bo‘yicha amaliy mexanizmlar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot davomida O‘zbekiston Respublikasining transport xavfsizligi tizimi bilan qiyosiy tahlil amalga oshirilib, milliy qonunchilikni takomillashtirish yuzasidan ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro transport yo‘laklari, transport xavfsizligi, xalqaro tranzit, logistika tizimi, transport infratuzilmasi, terrorizm, kontrabanda, noqonuniy migratsiya, kiberxavfsizlik, raqamli logistika, transport monitoringi, xalqaro

konvensiyalar, CMR Konvensiyasi, TIR Konvensiyasi, ADR Kelishuvi, ICAO standartlari, ERA-GLONASS tizimi, e-CMR, EQTR, bojxona nazorati, transport qonunchiligi, tranzit xavfsizligi, Termiz-Hayraton-Mozori Sharif yo‘nalishi, Rossiya tajribasi, Qozog‘iston tajribasi, transport koridorlari, xalqaro savdo, multimodal logistika, sun‘iy intellekt, xavfsizlik monitoringi.

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonida xalqaro transport yo‘laklari davlatlar iqtisodiyoti, tashqi savdo aloqalari va xalqaro integratsiyaning muhim omiliga aylangan. Jahon mamlakatlari o‘rtasida yuk va yo‘lovchi tashuvlari hajmining ortib borishi transport infratuzilmasining uzluksiz va xavfsiz faoliyat yuritishini talab etmoqda. Ayniqsa, transport koridorlari xalqaro savdo, tranzit va logistika tizimining asosiy bo‘g‘ini sifatida iqtisodiy taraqqiyotda muhim o‘rin egallaydi.

So‘nggi yillarda xalqaro transport yo‘laklariga nisbatan terrorizm, noqonuniy migratsiya, kontrabanda, texnogen avariya va kiberhujumlar kabi tahdidlar ortib bormoqda. Shu sababli rivojlangan davlatlar transport xavfsizligini ta‘minlash maqsadida zamonaviy texnologiyalar, raqamli boshqaruv tizimlari va maxsus huquqiy mexanizmlarni joriy etmoqda. Mazkur maqolada Rossiya Federatsiyasi va Qozog‘iston Respublikasining transport xavfsizligini ta‘minlash borasidagi tajribasi tahlil qilinadi hamda ushbu tajribalarni O‘zbekiston amaliyotida qo‘llash istiqbollari yoritiladi.

Xalqaro transport yo‘laklari bugungi globallashuv davrida davlatlar iqtisodiyoti, tashqi savdo aloqalari va xalqaro integratsiyaning muhim omiliga aylangan. Dunyo mamlakatlari o‘rtasida yuk va yo‘lovchi tashuvlarining ortib borishi transport infratuzilmasi xavfsizligini ta‘minlash masalasini dolzarb vazifaga aylantirmoqda. Ayniqsa, terrorizm, noqonuniy migratsiya, kontrabanda, kiberxavfsizlik tahdidlari hamda geosiyosiy ziddiyatlar xalqaro transport yo‘laklarining barqaror faoliyatiga jiddiy xavf tug‘diradi. Shu sababli rivojlangan davlatlar transport xavfsizligini ta‘minlash uchun zamonaviy texnologiyalar, raqamli boshqaruv tizimlari va mustahkam huquqiy mexanizmlarni joriy etmoqda. Mazkur mavzuni o‘rganish xorijiy

davlatlar tajribasini tahlil qilish, transport xavfsizligi tizimlarining huquqiy asoslarini aniqlash hamda ushbu tajribalarni O‘zbekiston amaliyotida qo‘llash imkoniyatlarini baholash nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro transport yo‘laklari xavfsizligini ta‘minlash bugungi kunda davlatlar uchun strategik ahamiyat kasb etuvchi ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Chunki transport infratuzilmasining xavfsiz va uzluksiz faoliyat yuritishi nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki xalqaro savdo barqarorligini ta‘minlashda ham muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy sharoitda davlatlar transport yo‘laklari xavfsizligini kuchaytirish orqali o‘z tranzit salohiyatini oshirmoqda, xalqaro savdo aloqalarini kengaytirmoqda hamda investitsion jozibadorligini mustahkamlamoqda. Shu jihatdan transport xavfsizligi logistika samaradorligini ta‘minlovchi omil bo‘lish bilan birga, milliy va mintaqaviy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi sifatida ham namoyon bo‘lmoqda.

Mazkur masalani chuqur tahlil qilish maqsadida Rossiya, hamda Qozog‘iston davlatlarining transport xavfsizligini ta‘minlash borasidagi tajribasi va huquqiy mexanizmlari ko‘rib chiqiladi. Rossiya Federatsiyasida xalqaro transport yo‘laklari xavfsizligini ta‘minlash davlatning strategik xavfsizlik siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu tizim transport infratuzilmasini terrorizm, kontrabanda, noqonuniy migratsiya, texnogen avariya, kiberhujumlar va boshqa tahdidlardan himoya qilishga qaratilgan kompleks huquqiy hamda institutsional mexanizmlar asosida tashkil etilgan. Rossiyada transport xavfsizligining asosiy huquqiy bazasi sifatida 2007-yilda qabul qilingan “Transport xavfsizligi to‘g‘risida”gi 16-sonli Federal qonun¹ xizmat qiladi. Mazkur qonun transport obyektlari va transport vositalarining xavfsizlik darajasini belgilash, ularni kategoriyalash, zaifliklarni aniqlash hamda terrorchilik tahdidlariga qarshi himoya choralarini amalga oshirish tartibini mustahkamlaydi. Shuningdek, qonunda transport infratuzilmasi

¹ Федеральный закон от 9 февраля 2007 г. N 16-ФЗ "О транспортной безопасности" <http://www.kremlin.ru/acts/bank/24993>

subyektlarining majburiyatlari, xavfsizlik monitoringi va davlat nazorati mexanizmlari ham aniq ko'rsatib o'tilgan.

Rossiya transport xavfsizligi tizimida boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ham muhim o'rin tutadi. Jumladan, "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida"gi 06.03.2006-yil 35-sonli Federal qonun² terrorizmga qarshi operatsiyalarni tashkil etish, maxsus xizmatlar vakolatlari va antiterror himoya choralarini belgilaydi. "Favqulodda vaziyatlar va fuqarolar mudofaasi to'g'risida"gi 21.12.1994-yil 68-sonli Federal qonun³ esa tabiiy ofatlar, texnogen halokatlar yoki yirik transport avariylari vaqtida davlat organlari hamda qutqaruv xizmatlarining harakatlarini muvofiqlashtiradi. Shu bilan birga, 274-son va 209-son Federal qonunlari axborot xavfsizligi, raqamli infratuzilma va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishga qaratilgan bo'lib, transport tizimining kiberxavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. Rossiya Federatsiyasi Hukumatining 2008-yildagi 940-son qarori transport obyektlarini xavf darajasiga ko'ra kategoriyalash va ularga nisbatan xavfsizlik talablarini belgilaydi. Rossiya Transport vazirligining 194-son buyrug'i transport xavfsizligi rejalari va muhofaza choralarini ishlab chiqishni, 87-son buyrug'i esa obyektlarning zaifliklarini baholash tartibini belgilab bergan.

Bundan tashqari, Rossiya Transport vazirligi, Federal xavfsizlik xizmati hamda Ichki ishlar vazirligi tomonidan qabul qilingan qo'shma buyruqlar transport infratuzilmasiga tahdidlarning yagona ro'yxatini shakllantirish orqali xavf-xatarlarni oldindan aniqlash tizimini yaratgan. Rossiyada transport xavfsizligini ta'minlash bir nechta davlat organlari o'rtasidagi hamkorlik asosida amalga oshiriladi. Transport vazirligi transport siyosatini ishlab chiqadi va transport xavfsizligi strategiyasini belgilaydi. Uning tarkibidagi Transport sohasini nazorat qilish federal xizmati

² Федеральный закон Российской Федерации от 6 марта 2006 г. № 35-ФЗ «О противодействии терроризму»
<https://internet-law.ru>

³Федеральный закон от 21 декабря 1994 г. № 68-ФЗ "О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера"<https://internet-law.ru>

aviatsiya, temir yo‘l, avtomobil, dengiz, daryo va metro tizimlarida nazorat faoliyatini olib boradi. Mazkur organ transport obyektlarida tekshiruvlar o‘tkazadi, xavfsizlik talablariga rioya qilinishini monitoring qiladi hamda qoidabuzarliklarni aniqlaydi. Ichki ishlar vazirligi tarkibidagi Yo‘l harakati xavfsizligi davlat inspeksiyasi yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlash, transport vositalarining texnik holatini nazorat qilish va yo‘l harakati qoidalariga rioya etilishini kuzatish bilan shug‘ullanadi. Federal xavfsizlik xizmati esa transport infratuzilmasining strategik obyektlarini terrorizm, razvedka va sabotaj tahdidlaridan himoya qiladi. Ayniqsa, temir yo‘l magistrallari, portlar, aeroportlar va chegara punktlari ushbu xizmat nazoratidagi muhim obyektlar hisoblanadi. Federal bojxona xizmati xalqaro yuk oqimlarini nazorat qilish, kontrabanda va noqonuniy yuklarni aniqlash vazifasini bajaradi. Favqulodda vaziyatlar vazirligi esa avariya, tabiiy ofatlar va texnogen halokatlar vaqtida qutqaruv ishlarini olib boradi hamda transport tizimining uzluksiz ishlashini tiklashga mas‘ul hisoblanadi.

Rossiya xalqaro transport yo‘laklari xavfsizligini ta‘minlashda zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanadi. “ERA-GLONASS”⁴ tizimi transport vositalarini kuzatish va favqulodda holatlarda tezkor signal yuborish imkonini beradi. Aeroport va portlarda biometrik nazorat, yuzni tanib olish texnologiyalari, elektron hujjat tekshiruv va avtomatlashtirilgan yuk skanerlari joriy etilgan. Videokuzatuv tizimlari temir yo‘l vokzallari, metro, port va magistral yo‘llarda xavfsizlik monitoringini kuchaytiradi. Bundan tashqari, “SCADA”(Supervisory Control and Data Acquisition) tizimlari, “Internet of Things” texnologiyalari hamda maxsus kiberxavfsizlik modullari transport infratuzilmasining raqamli himoyasini ta‘minlaydi.

Portlarda kemalar va port inshootlari xavfsizligi bo‘yicha xalqaro kodeks asosida yuklarni avtomatik tekshiruvchi skanerlar va dronlarga qarshi radar tizimlari ishlatiladi. Rossiya ushbu texnologiyalar orqali Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti,

⁴ <https://sdgs.un.org/partnerships/era-glonass-state-automated-information-system>

Xalqaro dengiz tashkiloti hamda Kemalar va port inshootlari xavfsizligi bo'yicha xalqaro kodeks talablariga moslashishga intilmoqda. Rossiya tajribasi xalqaro transport yo'laklari xavfsizligini ta'minlashda kompleks yondashuv muhim ekanligini ko'rsatadi. Kuchli huquqiy baza, maxsus vakolatli organlar, zamonaviy texnologiyalar va xalqaro standartlarning uyg'unligi transport tizimining barqarorligini oshiradi. Shu bilan birga, Rossiya tajribasida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim hududlarda texnologik eskirish, byurokratik to'siqlar, moliyalashtirish yetishmasligi va idoralararo vakolatlar takrorlanishi xavfsizlik tizimi samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kiberxavfsizlik tahdidlarining ortib borishi ham yangi himoya choralarini talab qilmoqda.

Rossiya Federatsiyasi va O'zbekiston Respublikasining xalqaro transport yo'laklari xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qonunchiligini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, har ikki davlat transport infratuzilmasini terrorizm, kontrabanda, noqonuniy migratsiya, texnogen avariya va boshqa tahdidlardan himoya qilishga alohida e'tibor qaratadi. Biroq ushbu sohadagi huquqiy tartibga solish darajasi, institutsional mexanizmlar va texnologik ta'minot jihatidan ma'lum farqlar mavjud. Avvalo, Rossiyada transport xavfsizligi sohasida maxsus va mustaqil huquqiy hujjat Transport xavfsizligi to'g'risida Federal qonun qabul qilingan bo'lib, unda transport obyektlarini kategoriyalash, zaifliklarni baholash, transport xavfsizligi rejalarini ishlab chiqish va terrorchilik tahdidlariga qarshi choralar batafsil tartibga solingan. O'zbekistonda esa transport xavfsizligi masalalari yagona maxsus qonunda emas, balki Bojxona kodeksi, Transport to'g'risida Qonun, Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida Qonun hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar orqali tartibga solinadi. Shu sababli Rossiyada huquqiy tartibga solish tizimi ancha markazlashgan va tizimli hisoblanadi.

Institutsional jihatdan ham sezilarli farqlar mavjud. Rossiyada Rossiya Federatsiyasi Transport vazirligi, Federal xavfsizlik xizmati, Federal bojxona xizmati, Favqulodda vaziyatlar vazirligi va boshqa idoralar o'rtasida aniq vakolatlar

taqsimlangan. O‘zbekistonda esa asosiy vakolatlar O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi, Davlat bojxona qo‘mitasi (hozirgi bojxona organlari tizimi), Davlat xavfsizlik xizmati, Ichki ishlar vazirligi hamda Favqulodda vaziyatlar vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Har ikki davlatda idoralararo hamkorlik mavjud bo‘lsa-da, Rossiyada transport xavfsizligi bo‘yicha maxsus standartlashtirilgan mexanizmlar kengroq joriy etilgan. Texnologik ta‘minot nuqtai nazaridan Rossiya tajribasi ancha rivojlangan. Rossiyada ERA-GLONASS, biometrik identifikatsiya, yuzni tanib olish, SCADA tizimlari, IoT texnologiyalari va ilg‘or kiberxavfsizlik vositalari faol qo‘llaniladi. O‘zbekistonda ham bojxona skanerlari, elektron deklaratsiya, videokuzatuv, GPS monitoring va “Yagona darcha” axborot tizimlari joriy etilgan, biroq ularning qamrovi va texnologik chuqurligi Rossiyaga nisbatan cheklanganroq.

Kiberxavfsizlik bo‘yicha Rossiya transport infratuzilmasining raqamli himoyasiga alohida e‘tibor qaratadi va bu sohada maxsus federal qonunlar amal qiladi. O‘zbekistonda ham axborot xavfsizligi bo‘yicha normativ-huquqiy baza shakllanib bormoqda, ammo transport infratuzilmasiga xos maxsus kiberxavfsizlik talablarini yanada takomillashtirish zarur. Xalqaro standartlarga moslashish jihatidan ikkala davlat ham Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti, Xalqaro dengiz tashkiloti, Birlashgan Millatlar Tashkiloti hamda TIR, CMR, ADR kabi xalqaro konvensiyalar talablariga amal qiladi. Biroq Rossiyada ushbu standartlarni milliy tizimga implementatsiya qilish ko‘lami kengroq va texnik jihatdan chuqurroq. Umuman olganda, Rossiya Federatsiyasi transport xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha maxsus qonun, rivojlangan institutsional tizim va zamonaviy texnologiyalar asosida yanada kompleks yondashuvni shakllantirgan. O‘zbekiston Respublikasida esa transport xavfsizligini tartibga soluvchi normalar turli qonun hujjatlarida jamlangan bo‘lib, amaliyotda izchil rivojlanib bormoqda. Rossiya tajribasi O‘zbekiston uchun transport xavfsizligi bo‘yicha alohida maxsus qonun qabul qilish, transport obyektlarini kategoriyalash, zaifliklarni baholash va kiberxavfsizlik talablarini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Shu jihatdan Rossiya tajribasidan foydalanish O‘zbekistonning xalqaro transport yo‘laklari xavfsizligini yanada samarali ta‘minlashga xizmat qilishi mumkin.

Mazkur tajriba O‘zbekiston uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Termiz-Hayraton-Mozori Sharif yo‘nalishi kabi xalqaro transport yo‘laklari xavfsizligini ta‘minlashda Rossiya modelining ayrim elementlaridan foydalanish mumkin. O‘zbekistonda transport xavfsizligi bo‘yicha yagona maxsus qonun qabul qilish, transport obyektlarini kategoriyalash, xavf tahlili tizimini joriy etish va zamonaviy monitoring texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bundan tashqari, Transport vazirligi, bojxona organlari, chegara qo‘shinlari va ichki ishlar organlari o‘rtasidagi koordinatsiyani kuchaytirish zarur. Xalqaro tashkilotlar va qo‘shni davlatlar bilan hamkorlikni rivojlantirish, Shanxay hamkorlik tashkiloti hamda Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi doirasidagi xavfsizlik dasturlarida faol ishtirok etish ham transport xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Rossiya Federatsiyasi xalqaro transport yo‘laklari xavfsizligini ta‘minlashda ko‘p bosqichli va integratsiyalashgan tizimni shakllantirgan. Ushbu tizimning asosini maxsus qonunlar, davlat organlari o‘rtasidagi hamkorlik, raqamli texnologiyalar va xalqaro standartlarga moslashuv tashkil etadi. Rossiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, transport xavfsizligini samarali ta‘minlash uchun faqatgina huquqiy choralar emas, balki texnologik innovatsiyalar, tezkor monitoring va xalqaro hamkorlik ham muhim ahamiyatga ega.

Qozog‘iston Respublikasi Markaziy Osiyodagi eng yirik tranzit davlatlardan biri hisoblanib, Yevropa va Osiyoni bog‘lovchi “Sharq-G‘arb” hamda Rossiya, Markaziy Osiyo va Fors ko‘rfazi yo‘nalishlarini birlashtiruvchi “Shimol-Janub” xalqaro transport koridorlarida muhim geostrategik o‘rin egallaydi. Shu sababli mamlakat transport xavfsizligini ta‘minlash va xalqaro tashuvlarni huquqiy tartibga solishga alohida e‘tibor qaratmoqda.

Qozog‘iston transport tizimining asosiy huquqiy manbasi 1994-yil 21-sentabrda 156-XIII qabul qilingan “Transport to‘g‘risida”gi Qonun⁵ hisoblanadi. Mazkur qonunda davlat transport siyosatining asosiy prinsiplari, transport tizimining yagona ishlash mexanizmi, tashuvchilarning huquq va majburiyatlari hamda transport xavfsizligini ta‘minlashning umumiy asoslari mustahkamlangan. Ushbu qonunning 4-moddasida transport faoliyatining xavfsizlik, uzluksizlik va davlat nazorati tamoyillari belgilangan bo‘lsa, 17-moddada transport tashkilotlarining xavfsizlik talablariga rioya etish majburiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Transportning alohida tarmoqlari maxsus qonunlar bilan tartibga solinadi. Jumladan, 2001-yil 8-dekabrda “Temir yo‘l transporti to‘g‘risida”gi Qonun⁶ temir yo‘l infratuzilmasi, yuk va yo‘lovchi tashish, xavfsizlik hamda texnik ekspluatatsiya talablarini belgilaydi. Mazkur qonunning 25-moddasida temir yo‘l transportida harakat xavfsizligini ta‘minlash davlatning ustuvor vazifalaridan biri sifatida qayd etilgan. 2003-yilda qabul qilingan “Avtomobil transporti to‘g‘risida”gi Qonunda⁷ esa xalqaro avtomobil tashuvlarini litsenziyalash, tashuvchilar faoliyatini nazorat qilish va yo‘lovchi hamda yuk tashish xavfsizligini ta‘minlash masalalari tartibga solingan. Shuningdek, 2010-yildagi “Havo hududidan foydalanish va aviatsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun⁸ fuqaro aviatsiyasi xavfsizligi, aeroportlar faoliyati va xalqaro aviatsiya standartlarini joriy etishning huquqiy asoslarini belgilaydi.

Qozog‘iston transport xavfsizligini ta‘minlashda xalqaro huquq normalariga ham tayanadi. Mamlakat 1956-yilgi CMR Konvensiyasiga qo‘shilgan bo‘lib, xalqaro

⁵Закон Республики Казахстан от 21 сентября 1994 года № 156-ХІІІО транспорте в Республике Казахстан https://prg.kz/document/?doc_id=1003161

⁶ Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2001 года «О железнодорожном транспорте» https://prg.kz/document/?doc_id=1026596

⁷ Закон Республики Казахстан от 4 июля 2003 года № 476-ІІОБ автомобильном транспорте <https://prg.kz/>

⁸ Закон Республики Казахстан от 15 июля 2010 года «Об использовании воздушного пространства Республики Казахстан и деятельности авиации». <https://adilet.zan.kz/rus/docs>

avtomobil yuk tashuvlarida yagona hujjat - CMR yuk xatini qo‘llaydi. Ushbu konvensiya yuk tashuvchi javobgarligi, yukni qabul qilish va topshirish tartiblarini belgilaydi. 1975-yilgi TIR Konvensiyasi esa xalqaro tranzit tashuvlarini soddalashtirishga xizmat qiladi. TIR tizimi asosida bojxona nazorati qisqartirilib, yuklarning chegaralar orqali tezkor o‘tishi ta‘minlanadi. Bundan tashqari, ADR Kelishuvi xavfli yuklarni avtomobil transportida tashish xavfsizligini tartibga soladi. Dengiz transporti xavfsizligi SOLAS Konvensiyasi asosida, fuqaro aviatsiyasi esa 1944-yilgi Chikago Konvensiyasi va ICAO standartlari asosida amalga oshiriladi.

Transport xavfsizligini ta‘minlash vakolatlari bir nechta davlat organlari o‘rtasida taqsimlangan. Asosiy vakolatli organ - Qozog‘iston Transport vazirligi bo‘lib, u transport siyosatini ishlab chiqadi va normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qiladi. Ichki ishlar vazirligi va Yo‘l politsiyasi organlari yo‘l harakati xavfsizligini nazorat qiladi. Davlat bojxona xizmati xalqaro tranzit va bojxona xavfsizligini ta‘minlaydi. Fuqaro aviatsiyasi qo‘mitasi esa aeroportlar va aviatsiya obyektlarida ICAO talablariga rioya etilishi ustidan nazorat olib boradi.

Qozog‘istonda xalqaro tashuvlarni amalga oshirish uchun litsenziya va maxsus ruxsatnomalar olish majburiy hisoblanadi. “Litsenziyalar va ruxsatnomalar to‘g‘risida”gi Qonunga muvofiq, xalqaro avtomobil tashuvlari faqat tegishli litsenziyaga ega tashuvchilar tomonidan amalga oshiriladi. Tashuv jarayonida CMR yuk xati, temir yo‘l nakladnoylari, TIR karneti va elektron deklaratsiyalar qo‘llanadi. 2023-yildan boshlab joriy etilgan EQTR - “Elektron Qozog‘iston tranzit ruxsatnomasi” tizimi tranzit tashuvlarni raqamlashtirish, korrupsion holatlarni kamaytirish va bojxona jarayonlarini soddalashtirishga xizmat qilmoqda.

Transport sohasidagi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik Qozog‘iston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi va Jinoyat kodeksi bilan tartibga solinadi. Xususan, Jinoyat kodeksining 345-moddasida transport vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish oqibatida odam o‘limiga yoki og‘ir tan jarohatiga sabab bo‘lish uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan. Ma‘muriy kodeksda esa transport

vositasini mast holda boshqarish, tezlikni oshirish, litsenziyasiz tashuvlarni amalga oshirish kabi huquqbuzarliklar uchun jarimalar va transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilish chorasi belgilangan.

Sug'urta tizimi transport xavfsizligining muhim elementi hisoblanadi. Qozog'istonda avtomobil egalari fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash - OSAGO tizimi amal qiladi. Bundan tashqari, xalqaro tashuvlarda CMR sug'urtasi yuk tashuvchining javobgarligini kafolatlaydi. Ushbu tizim yukning yo'qolishi, shikastlanishi yoki kechiktirib yetkazilishi natijasida yuzaga keladigan zararlarni qoplashga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda mamlakat transport tizimini raqamlashtirishga katta e'tibor qaratmoqda. CAREC transport loyihalari doirasida multimodal logistika markazlari, elektron navbat tizimlari, QR-kodli yuk pasportlari va "aqlli logistika" platformalari joriy qilinmoqda. Bu tizimlar tranzit vaqtini qisqartirish, korrupsion xavflarni kamaytirish va transport xavfsizligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, Xitoy-Qozog'iston-Yevropa transport koridori xalqaro savdo va tranzit tashuvlarda strategik ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Shunga qaramay, ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, yo'l xavfsizligi auditining barcha magistrallarda to'liq joriy qilinmagani, elektron yuk hujjatlarining huquqiy maqomi yetarlicha mustahkam emasligi hamda ayrim milliy standartlarning Yevropa Ittifoqi va xalqaro transport standartlariga to'liq moslashmaganligi kuzatiladi. Shu sababli yo'l xavfsizligi auditini majburiy joriy etish, e-CMR tizimini qonunchilik darajasida mustahkamlash, transport monitoringida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish hamda haydovchilar malakasini xalqaro standartlar asosida oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, Qozog'iston Respublikasi transport xavfsizligini ta'minlashda xalqaro konvensiyalar, milliy qonunchilik va raqamli logistika tizimlarini uyg'unlashtirgan holda Markaziy Osiyoda samarali transport boshqaruvi modelini shakllantirmoqda. Ushbu tajriba O'zbekiston Respublikasi uchun, ayniqsa Termiz-Hayraton-Mozori Sharif xalqaro transport yo'nalishi xavfsizligini rivojlantirishda

muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Qozog‘iston Respublikasi va O‘zbekiston Respublikasining xalqaro transport yo‘laklari xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha qonunchiligini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, har ikki davlat transport infratuzilmasining barqaror ishlashi, tranzit tashuvlar xavfsizligi va xalqaro logistika jarayonlarining uzluksizligini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratadi. Biroq Qozog‘iston transport xavfsizligi sohasida xalqaro standartlarni milliy tizimga chuqurroq integratsiya qilgan va raqamlashtirish jarayonlarini kengroq joriy etgan. Avvalo, Qozog‘istonda transport faoliyatining umumiy huquqiy asoslari Transport to‘g‘risida Qonun bilan tartibga solinadi. Mazkur qonunda transport tizimining yagona ishlash mexanizmi, xavfsizlik tamoyillari va transport tashkilotlarining majburiyatlari mustahkamlangan. O‘zbekistonda esa ushbu soha Transport to‘g‘risida Qonun, Bojxona kodeksi, Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida Qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solinadi. Har ikki mamlakatda transport xavfsizligi bo‘yicha alohida yo‘nalishlar maxsus qonunlar bilan mustahkamlangan bo‘lsa-da, Qozog‘istonda yagona transport siyosati doirasida tizimlashtirish darajasi yuqoriroq.

Xalqaro huquq normalarini qo‘llashda ham o‘xshashlik mavjud. Har ikki davlat CMR Konvensiyasi, TIR Konvensiyasi, ADR Kelishuvi, Chikago Konvensiyasi va boshqa xalqaro hujjatlar talablariga amal qiladi. Shu bilan birga, Qozog‘istonda e-CMR va EQTR kabi elektron tizimlar xalqaro tashuvlarni boshqarishda faol qo‘llanmoqda, O‘zbekistonda esa elektron deklaratsiya va “Yagona darcha” tizimi joriy etilgan bo‘lsa-da, elektron transport hujjatlarining huquqiy asoslarini yanada mustahkamlash zarur. Institutsional tuzilma jihatidan Qozog‘istonda Qozog‘iston Respublikasi Transport vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Davlat bojxona xizmati va Fuqaro aviatsiyasi qo‘mitasi transport xavfsizligini ta‘minlaydi. O‘zbekistonda ham Transport vazirligi, Bojxona organlari, Ichki ishlar vazirligi va Davlat xavfsizlik xizmati ushbu vazifalarni amalga oshiradi. Demak, institutsional tuzilma bo‘yicha har ikki davlatda o‘xshash yondashuv kuzatiladi.

Raqamlashtirish darajasi bo'yicha Qozog'iston tajribasi alohida e'tiborga loyiq. EQTR, elektron navbat, QR-kodli yuk pasportlari va CAREC doirasidagi "aqlli logistika" platformalari tranzit tashuvlarning tezkorligini va shaffofligini oshirmoqda. O'zbekistonda ham bojxona va transport tizimlari bosqichma-bosqich raqamlashtirilmoqda, biroq elektron transport hujjatlari va real vaqt monitoringi imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb bo'lib qolmoqda. Sug'urta va javobgarlik tizimi bo'yicha ham o'xshashliklar mavjud. Qozog'istonda OSAGO va CMR sug'urtasi faol qo'llaniladi. O'zbekistonda ham fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash va xalqaro tashuvlarda CMR sug'urtasi amaliyoti mavjud, ammo sug'urta qamrovini kengaytirish va tranzit yuklar uchun risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiq.

Qozog'iston Respublikasi xalqaro transport yo'laklari xavfsizligini ta'minlashda xalqaro konvensiyalar, raqamli logistika tizimlari va zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini samarali uyg'unlashtirgan. O'zbekiston Respublikasida ham ushbu yo'nalishda muhim islohotlar amalga oshirilmoqda, biroq e-CMR, elektron tranzit ruxsatnomalari, yo'l xavfsizligi auditi va sun'iy intellekt asosidagi monitoring tizimlarini joriy etish bo'yicha Qozog'iston tajribasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, Termiz-Hayraton-Mozori Sharif xalqaro transport yo'nalishi xavfsizligini takomillashtirishda Qozog'istonning raqamlashtirish va tranzit boshqaruvi bo'yicha tajribasi katta amaliy ahamiyatga ega.

Ushbu o'rganishlar natijasida quyidagi muammolar o'rganildi va quyidagi takliflar ilgari suriladi.

O'zbekistonda transport xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq asosiy muammolardan biri ushbu sohani tartibga soluvchi yagona va kompleks huquqiy mexanizmning mavjud emasligidir. Hozirgi kunda transport xavfsizligiga oid normalar turli qonunlar, kodekslar va idoraviy hujjatlar tarkibida tarqoq holda qo'llanilmoqda. Bu esa xalqaro transport yo'laklari, tranzit yuk tashish jarayonlari, logistika markazlari hamda transport infratuzilmasini himoya qilishda yagona yondashuv

shakllanmasligiga olib kelmoqda. Ayniqsa, transport obyektlarini xavf darajasi bo'yicha kategoriyalash, terrorizmga qarshi himoya choralarini belgilash, kiberxavfsizlikni ta'minlash hamda vakolatli organlar o'rtasidagi koordinatsiya masalalarida aniq huquqiy mexanizmlar yetarli darajada rivojlanmagan. Natijada xalqaro transport yo'laklarida xavfsizlikni ta'minlash amaliyotida ayrim tashkiliy va huquqiy muammolar yuzaga kelmoqda.

Rossiya Federatsiyasi hamda Qozog'iston tajribasidan kelib chiqib, O'zbekistonda "Transport xavfsizligi to'g'risida"gi alohida kompleks qonunni qabul qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xususan, Rossiyada transport xavfsizligi yagona maxsus qonun asosida tartibga solinib, unda transport infratuzilmasini himoya qilish, obyektlarni kategoriyalash va xavf-xatarlarni baholash tizimi aniq belgilangan. Qozog'istonda esa transport xavfsizligi masalalari maxsus texnik reglamentlar va xavfsizlik standartlari orqali tartibga solinadi. Ushbu xorijiy tajribalarni inobatga olib, O'zbekistonda qabul qilinadigan qonunda xalqaro transport yo'laklari, logistika markazlari va tranzit tashuvlar xavfsizligini ta'minlash, transport obyektlarini terrorizm va noqonuniy aralashuvlardan himoya qilish, zamonaviy raqamli nazorat hamda kiberxavfsizlik tizimlarini joriy etish bilan bog'liq normalarni mustahkamlash zarur. Shu bilan birga, vakolatli davlat organlari o'rtasidagi hamkorlik va nazorat mexanizmlarini aniq belgilash orqali transport xavfsizligini ta'minlashning samarali huquqiy tizimini yaratish mumkin bo'ladi.

XULOSA

Mazkur maqolada Rossiya Federatsiyasi va Qozog'iston Respublikasining xalqaro transport yo'laklari xavfsizligini ta'minlash bo'yicha huquqiy va institutsional tajribasi kompleks ravishda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, transport xavfsizligini samarali ta'minlashda maxsus qonunchilik bazasi, idoralararo hamkorlik, raqamli boshqaruv tizimlari hamda xalqaro standartlarga moslashgan xavfsizlik mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi. Rossiya tajribasida transport

obyektlarini kategoriyalash, zaifliklarni baholash va kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirish tizimi shakllangan bo'lsa, Qozog'iston tajribasida tranzit jarayonlarini raqamlashtirish, elektron logistika platformalari va xalqaro transport konvensiyalarini amaliyotga samarali joriy etish ustuvor yo'nalish sifatida namoyon bo'lmoqda. Qiyosiy tahlil asosida O'zbekistonda, xususan, Termiz–Hayraton–Mozori Sharif xalqaro transport yo'nalishi xavfsizligini ta'minlashda yagona maxsus qonun qabul qilish, transport monitoringining raqamli tizimlarini kengaytirish, e-CMR va elektron tranzit mexanizmlarini joriy etish hamda transport infratuzilmasining kiberxavfsizligini kuchaytirish zarurligi asoslab berildi. Mazkur taklif va tavsiyalar O'zbekistonning tranzit salohiyatini oshirish, xalqaro logistika tizimidagi raqobatbardoshligini mustahkamlash hamda mintaqaviy transport xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rossiya Federatsiyasining “Transport xavfsizligi to'g'risida”gi 16-FZ Federal qonuni.
2. Rossiya Federatsiyasining “Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida”gi Federal qonuni.
3. Qozog'iston Respublikasining “Transport to'g'risida”gi Qonuni.
4. Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR), Geneva, 1956.
5. Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets (TIR Convention), 1975.
6. European Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Road (ADR), 1957.
7. Convention on International Civil Aviation (Chicago Convention), 1944.
8. O'zbekiston Respublikasining “Transport to'g'risida”gi Qonuni.
9. ICAO va IMO xalqaro standartlari.
10. CAREC transport loyihalari materiallari.

